



Doğanın Sesi, Aralık 2024, Cilt:7 Sayı:14, 69-79

GÖKOVA ÖZEL ÇEVRE KORUMA BÖLGESİ'NDE GELENEKSEL TEDAVİ UYGULAMALARINDA KULLANILAN BALIK TÜRLERİ

Fish Species Used in Traditional Treatment Practises in the Gökova Special Environmental Protection Area

12 SORUMLU ÜRETİM
VE TÜKETİM



Halit Filiz
Prof.Dr.

Muğla Sıtkı Koçman
Üniversitesi Su Ürünleri
Fakültesi
Su Ürünleri Temel Bilimleri
Bölümü

halit.filiz@mu.edu.tr

ORCID: [0000-0003-0096-6123](https://orcid.org/0000-0003-0096-6123)

Araştırma makalesi

Geliş:14.08.2024

Kabul: 10.12.2024

Anahtar kelimeler:

Halk hekimliği, halk inanışları,
etnoihthyoloji

Key words:

Traditional medicine,
folk beliefs, ethnoichthyology

Yazıların tüm teknik ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir. İleri sürülen fikir ve iddialar Doğa ve Sürdürülebilirlik Derneğinin görüşünü yansıtmayabilir.

Bu çalışmada, Gökova Özel Çevre Koruma Bölgesi (ÖÇKB)'nde "geleneksel tedavi uygulamalarında" kullanılan balık türleri belirlenmiştir. Çalışma Gökova ÖÇKB'deki Akyaka, Akçapınar, Çamlı, Akbük ve Ören lokalitelerinde yüz yüze görüşmeler ile gerçekleştirilmiştir. Gittikçe azalan bir şekilde de olsa, geleneksel tedavi uygulamalarında yerel balıklar değişik biçimlerde kullanılmış ya da halen kullanılmaktadır. Bu şekilde kullanılmış veya kullanılan sekiz balık türü teşhis edilmiştir. Bunlar: *Anguilla anguilla*, *Hippocampus hippocampus*, *Myliobatis aquila*, *Salmo trutta*, *Sciaena umbra*, *Scorpaena porcus*, *Torpedo marmorata* ve *Umbrina cirrosa* türlerdir. Bu balık türlerinin farklı tıbbi durumların tedavisinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Modern tıbbi uygulamalara eğilim, özellikle genç nesil arasında güçlüdür. Bu eğilim kent merkezine yakınlık, iletişim ve ulaşımın yoğun kullanımı gibi etkenlere bağlıdır. Geleneksel tedavi uygulamalarına yönelimde ise eğitim durumu ve ekonomik koşullar belirleyici rol oynamıştır.

ABSTRACT

In this study, fish species used in traditional folk medicine in the Gökova Special Environmental Protection Area (SEPA) were investigated. The study was carried out through face-to-face interviews in Akyaka, Akçapınar, Çamlı, Akbük and Ören localities within Gökova SEPA. Although in a decreasing manner, local fish have been used or are still used in traditional healing practices in various ways. Eight fish species have been identified as being used or having been used in this manner. These are: *Anguilla anguilla*, *Hippocampus hippocampus*, *Myliobatis aquila*, *Salmo trutta*, *Sciaena umbra*, *Scorpaena porcus*, *Torpedo marmorata* and *Umbrina cirrosa*. These fish species have been determined to be used in the treatment of different medical conditions. The inclination towards modern medical practices is strong, especially among the younger generation. This trend is attributed to factors such as proximity to urban centers, intensive use of communication, and transportation. In the tendency towards traditional treatment practices, educational status and economic conditions have played a decisive role.

FİLİZ H.(2024). "Gökova Özel Çevre Koruma Bölgesi'nde geleneksel tedavi uygulamalarında kullanılan balık türleri". Doğa ve Sürdürülebilirlik Derneği, Doğanın Sesi, 7(14): 69-79



DOĞANIN SESİ



GİRİŞ

İnsan ve deniz canlıları arasındaki ilişkinin, insan türünün başlangıcına kadar uzandığı ve balık kullanımının tarih öncesi toplumların bile ayrılmaz bir parçası olduğunu düşünmek için birçok bilgiye sahibiz. Bu bilgilerin ortaya çıkarılmasında birçok bilim dalının sağladığı katkı yadsınamaz. Örneğin, Arkeoloji, açığa çıkardığı eserlerdeki deniz hayvanları veya balık avlama sahneleri, el yapımı eserler ve av araçlarının temsili yoluyla önemli bilgiler sağlamaktadır. Arkeolojik kalıntılardaki balık ve yumuşakça kalıntılarını inceleyen Zooarkeoloji diğer önemli bir kaynaktır. Seramik kaplarda ve insan kemiklerindeki organik kalıntıların kimyasal analizi yoluyla bize ışık tutan diğer bir bilim dalı da Arkeokimya'dır. Çağdaş balıkçılık kültürlerini ise Etnografya ve Antropoloji çalışmaktadır. Ama izlenmeyen, yazılmamış, toplumun içinde kulaktan kulağa, nesilden nesile aktarılan bazı inanışlar ve uygulamalar da bulunmaktadır. İşte Ganiyas, Mezarlı ve Voultsiadou (2017)'de bahsedildiği şekilde, bazen, tarihi metinlerin incelenmesi, ilk anlardan beri balıkların ve balıkçılığın insan hayatının önemli bir parçası olduğunu

gösteren ve yüzyıllar boyunca hayatta kalabilen bilgi kırıntılarına ulaşmanın iyi bir yaklaşımı olarak gözükmektedir. Sahip olduğumuz kültür ve bileşenleri, hem toplumsal hem de bireysel anlamda kendimizi öğrenmek ve anlamak üzere başvurduğumuz önemli bir soyut kavramdır. Balık ve balıkçılık denildiğinde ilk akla gelenler balıkçılık uygulamaları, balıkçı tekneleri, lezzetli balık türleri ve hoş sahil kasabalarıdır. Ancak balıkçılık sadece balık toplulukları ve denizel ekosistemi değil, aynı zamanda bu kadim meslekten gelir kaynağı ve yiyecek sağlayan toplulukların kültürlerini de etkileyebilmektedir. Antik zamanlardan beri değişik medeniyetlerin yerleşim yeri olan Anadolu'nun zengin bir kültürel mirasa sahip olduğu, Dünya Miras Listesi'ne girmiş olan 18 adet varlığımız ile (<http://www.kulturvarliklari.gov.tr>), artık çok iyi bilinen ve kabul gören bir olgudur.

Yöre insanları tarafından kültürlerinin bir parçası olarak korunmuş olabilen "geleneksel tedavi uygulamaları" bu kültürel mirasın önemli bir bileşenidir. Yılmaz (2016) halk hekimliğinin tanımını, "*halkın, olanağı bulunmadığı için ya da başka sebeplerle doktora gidemeyince veya gitmek istemeyince, hastalıklarını*



DOĞANIN SESİ

tanılama ve sağaltma amacı ile başvurduğu yöntem ve tekniklerin tümü” olarak alıntılanmaktadır. Buradaki tanımda bahsedilen “hastalık” deyiminin, konu halk inancı olduğunda, geniş bir anlam taşıdığını akılda tutmak önemlidir. Bu bağlamda “hastalık”, kişinin sadece sağlık durumundaki aksaklıkları değil, kısırlıktan nazar değmesine, insanlardan gelebilecek kötü etkilere ve doğaüstü varlıkların sebep olabileceği sakatlıklara kadar her türlü bozukluğu ifade eder. Yine bir başka alıntıda ise “halk arasında görölen hastalıklara karşı uygulanan iyileştirme metotlarının ve hastalıklar hakkındaki geleneksel görüşlerin tümünü” halk tıbbı olarak tarif eder. Halk hekimliği ile toplum arasındaki ilişkiden de, “nesilden nesile aktarılarak oluşmuş, birikmiş ve alışkanlıklar, deneyimler, pratikler nedeniyle geleneksel olan halk hekimliği bilgisine, toplumdaki herkes, az ya da çok sahiptir” şeklinde bahsedilmektedir.

Türkiye’de geleneksel tıp uygulamaları, altı ana kategoride sınıflandırılmaktadır (Yılmaz 2016 ve içindeki referanslar): (i) Psikolojik yaklaşımlar (irvasa yöntemi) (ii) Fiziksel müdahaleler (parpılama yöntemi: vücutta çizme, kesme, dağlama işlemleri) (iii) İnanç temelli uygulamalar (türbe-yatır ziyaretleri, kutsanmış su tüketimi gibi) (iv) Bitkisel tedaviler (doğal kaynaklardan elde edilen ilaçlar) (v) Hayvansal ürünlerle tedavi (öd, kurt tüyü, koyun tüyü, iç yağı gibi hayvansal maddeler kullanılarak) (vi) Mineral bazlı tedaviler (cıva, gümüş, altın, taş gibi madenlerin kullanımı)

Bu bağlamda, Gökova Özel Çevre Koruma Bölgesi (ÖÇKB)’nde geleneksel tedavi uygulamalarında kullanılan balık türleri “hayvan kökenli ilaçlarla” yapılan uygulama örnekleri grubunda dikkate alınmıştır. Bu çalışmada, Gökova ÖÇKB’nde “geleneksel tedavi uygulamalarında” kullanılan balık türleri belirlenmiştir.

MATERYAL VE METOT

Bu çalışmanın ana materyali “sözlü bir tarih” olan “geleneksel tedavi uygulamaları” ve bu uygulamalarda kullanılmış/kullanılan “balık türleridir”. Çalışma bölgesindeki balık ve balıkçılığa bağlı oluşmuş olan bir kültürün günümüze yansımalarını içeren bir metindir. Bu çalışma, 2017 ile 2018 yıllarında yapılan görüşmelerin yazıya dökülmesi esasına dayanmaktadır. Konu ile ilgili görüşölenler sadece avcılık yapan balıkçılarla sınırlı kalmayıp, yöredeki yaşlı insanları da kapsayacak şekilde uygulanmıştır.

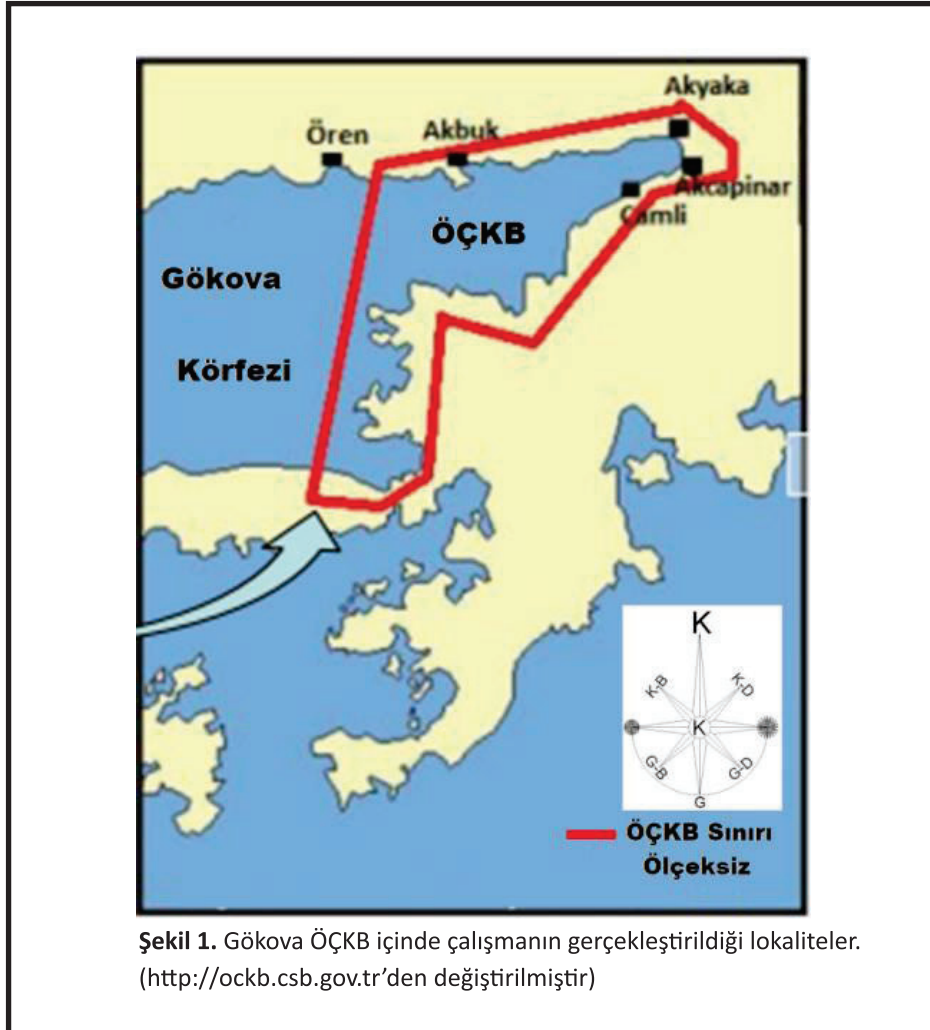
12.06.1988 tarih ve 88/13019 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile tespit ve ilan edilmiş olan Gökova ÖÇKB; Muğla ili, Ula ve Marmaris ilçeleri ve bunlara bağlı 3 belde ve 4 mahalleden oluşmaktadır. Akyaka, Gökova, Akçapınar, Gökçe, Çamlı, Karacaköy ve Çetibeli yerleşim alanları içinde kalmaktadır. Gökova ÖÇKB’nin kapladığı toplam alan 109.778 hektar olup, bunun 82.023 hektarı deniz alanıdır (Katağan, Tokaç, Beşiktepe ve Öztürk, 2015).



DOĞANIN SESİ

Gökova Körfezi'nde balıkçılık oldukça yakın sayılabilecek bir tarihe sahip gibi gözükmektedir. Görüşmelerde aktarılan bilgilere göre, tam bir tarih verilemese de genel hatırlayış Gökova Körfezi'nde balıkçılığın 1940'lı yıllarda başlamış olduğu yönündedir. Ancak balıkçılığın ana geçim kaynağı olması daha yakın bir zamana denk gelmektedir. Balıkçılık, 1990'lı yıllara kadar baş geçim kaynağı olan tütün yetiştiriciliğinin yanında ilaveten yapılan ya da ekecek tarlası olmayanların zorunlu/geçimlik olarak yaptığı bir iş durumunda kalmıştır. 90'lı yıllarda tütün ekiminin devlet tarafından önce sınırlandırılıp sonra da alımların durdurulması ile daha önce ara ara veya geçimlik olarak yapılan, balıkçılık sürekli yapılan bir iş haline gelmiştir. Gökova ÖÇKB içinde faaliyet sürdüren balıkçılar 2 kooperatif çatısı altında toplanmaktadır. Bunlardan biri 1992 yılında kurulmuş olan S.S. Akyaka Su Ürünleri Kooperatifi, diğeri de 1973 yılında kurulmuş olan S.S. Gökova ve Havalisi Akçapınar Su Ürünleri Kooperatifi'dir (Tokaç, Ünal, Akyol, Özbilgin ve Gökçe, 2010).

Çalışmada Gökova ÖÇKB'deki Akyaka, Akçapınar, Çamlı, Akbuk ve Ören lokalitelerindeki (Şekil 1) kültürel taşıyıcı kaynakları tespit edilmiş ve yerinde görüşmeler ile ayrıntılı bilgiler alınmıştır. Her bir lokalitede balıkçılık ile uğraşan kişiler ya da bu kişilerin bildirdiği geleneksel tedavi yöntemleri konusunda bilgili kişiler ile görüşülmüştür. Bu görüşmeler sırasında çeşitli bilgiler toplanmıştır (örn., katılımcıların yaşı, cinsiyeti, eğitim seviyesi ve mesleği, balıkların yerel adları, kullanılan balıkların kısımları, tedavi edilen hastalıklar, yöntemler, hazırlama ve uygulama yöntemleri gibi). Balık türlerinin teşhisinde "Türkiye Deniz Balıkları Atlası" (Mater, Kaya, Bilecenoğlu, 2010) kullanılmış, yerel isimleri öğrenilen balıkların resmi görüşülen kişilere gösterilerek türün bilimsel ismi kesin olarak belirlenmiştir.





DOĞANIN SESİ

BULGULAR

Araştırmada, Gökova ÖÇKB içinde yaşayan 44 yerel kişi ile görüşme yapılmıştır. Görüşülen 44 kişinin 5'i Akçapınar, 20'si Akyaka, 5'i Çamlı, 6'sı Akbük ve 8'i Ören'dendir. Gökova ÖÇKB'de tıbbi amaçlı kullanılan balıklar, ilgili bilgiler doğrultusunda bilimsel isimlerine göre alfabetik olarak düzenlenmiş Tablo 1'de sunulmuştur. Balık türlerinin bilimsel isimleri Froese ve Pauly (2024)'e göre kontrol edilmiştir. Geleneksel tedavi uygulamalarında yerel balıklar değişik biçimlerde kullanılmış ya da halen kullanılmaktadır. Bu şekilde kullanılmış/kullanılan sekiz (8) balık türü (*Anguilla anguilla*, *Hippocampus hippocampus*, *Myliobatis aquila*, *Salmo trutta*, *Sciaena umbra*, *Scorpaena porcus*, *Torpedo marmorata* ve *Umbrina cirrosa*) teşhis edilebilmiştir (Tablo 1). Bu türlerin çoğu doğal ortamlarından balıkçılar tarafından yakalanıyor olup, sadece alabalığın temininin artık yetiştiricilik yoluyla da olduğu saptanmıştır. Geleneksel tedavi uygulamalarında bilindik yerel balıkların kullanımı öne çıkarken, nadiren de özellikle istenen/aranan balık türleri (*M. aquila*, *H. hippocampus* gibi) karşımıza çıkmaktadır. Çalışmada toplamda 13 kadar hastalığın geleneksel tedavisinde balık türlerinin kullanılmış/kullanılıyor olduğu kaydedildi. Geleneksel tedavi uygulamalarında adı geçen bu balık türleri, altını ıslatan çocukların tedavisinden tutun da üriner hastalıklar, yaralarla ilişkili hastalıklar veya sendromlar, baş ağrısı, astım ve üreme hastalıkları ya da sendromları gibi farklı tıbbi durumların tedavisinde kullanılmış/kullanılmaktadır. İlaç olarak kullanımda ağız yoluyla alım (oral) yaygındı (% 62,5). *Scorpaena porcus* türüne ilişkin inanış Türkiye'de ilk kez Gökova ÖÇKB'nde belgelendi.

Tablo 1. Gökova ÖÇKB'nde geleneksel tedavi amaçlı kullanılan balık türleri.					
Balık türü	Aile	Yerel isim	Kullanılan parça	Tedavi edilen hastalıklar	*
<i>Anguilla anguilla</i>	Anguillidae	Yılan Balığı	Bütün	Romatizma, Bağırsak kurdu	1
<i>Hippocampus hippocampus</i>	Syngnathidae	Denizatu	Bütün	Cinsel güç artırıcı, İdrar kaçırma, Astım	2
<i>Myliobatis aquila</i>	Myliobatidae	Çuçuna	Diken	Yara deşme	3
<i>Salmo trutta</i>	Salmonidae	Alabalık	Bütün, Yağı	Sırt ağrısı, bacak ağrısı Ezik/vuruk tedavisi	3, 4
<i>Sciaena umbra</i>	Sciaenidae	Eşkına, İşkine	Otolit	Böbrek taşı	5
<i>Scorpaena porcus</i>	Scorpaenidae	Lipsoz, İskorpit	Bütün	Kemik güçlendirme	---
<i>Torpedo marmorata</i>	Torpedinidae	Elektrikli Vatoz, Elektrik balığı	Deri	Baş ağrısı, Migren	3, 6
<i>Umbrina cirrosa</i>	Sciaenidae	Minakop, Minekop	Otolit	Böbrek taşı	5
Çeşitli balıklar	---	-----	Eti	Ezik/vuruk tedavisi, Egzama	3, 7, 8

*1, Üçer (1978); 2, Filiz ve Taşkavak (2012); 3, Eyüboğlu (1961); 4, Musahipzade (1946); 5, Göksoy (1989); 6, Akfırat (1970); 7, Aytar (1974); 8, Konak ve Aktar (2009)



DOĞANIN SESİ

TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırma konusu ile ilgili olarak taranan hem oldukça eski hem de yeni kaynaklar mevcuttur. Bekker-Nielsen (2005) ile Finger ve Piccolino (2011), Hoffman ve Jordan (1892), Tsoucalas, Karamanou, Lymperi, Gennimata ve Androutsos (2014) gibi çalışmaları bu gözle okuduğumuzda, Hipokrat (Hippocrates), Eflatun (Platon), Aristo (Aristotle) ve Yaşlı Pliny (Pliny the Elder) gibi önemli antik yazarların metinlerinde tedavi amaçlı bazı balık türlerinin kullanımına ait bilgilere ulaşabiliyoruz. Bu kaynaklardan, örneğin kedi balığı (*Silurus glanis*), elektrikli vatoz türleri (*Torpedo* spp.), denizatları (*Hippocampus* spp.) gibi balıkların baş ağrısı, gut ve makat sarkması (rektal prolapsus) gibi hastalıkların tedavisinde kullanılmış olması gibi, balıkların fayda ve ilaç olarak kullanımına yönelik bilgiler elde edilebilmektedir.

Proje çalışma alanına coğrafi olarak en yakın çalışma Bodrum'da yapılmış olup, Eyüboğlu (1961) Bodrum ve civarında halk hekimliği ve geleneksel tedavi yöntemlerinde kullanılan bazı balık uygulamaları ile ilgili olarak “*zehirli bir balığın şişe benzer uzun kuyruğu çıbanları deşmekte kullanılır*”, “*Yara bereler balık etiyle sarılır*”, “*Canlı canlı ikiye bölünen alabalığın yarısı vücudun ezilmiş ve morarmış yeri üzerine konulup sarılır*”, “*Migren ve müzmin baş ağrısı çeken bazı kimseler torpido veya torpil balığı olarak da bilinen elektrik balığını canlı olarak başlarına koyduklarında meydana gelen elektrik şokundan şifa bulduklarını belirtir*”, “*Yine içinde bu balıkların bırakıldığı bir havuza yatırılan epilepsili (sara) hastanın vücuduna balık dokundukça hastanın elektrik şoku ile şifa bulduğu söylenir*” şeklinde aktarımlar yapmıştır.

Anadolu'da balık türlerinin geleneksel tedavi yöntem ve inanışlarındaki yeri ile ilgili olarak geniş bir literatür olması ilginç bir bulgudur. Musahipzade (1946), İstanbul'da balık yağının nefes darlığı tedavisinde kullanıldığından bahsetmiştir. Ayrıca, alabalık yağının bacak ağrı ve sızmaları için haricen kullanıldığı yine bu çalışmada verilmiştir. Elçin (1963), Ayvalık ve civarında “*haşlama balık mide ameliyatından kalkan hastaya iyi gelir*”, “*Pandilli¹ balığının beynindeki taş, idrarını tutamayan insanların idrarlarını tutmaya yarar*” ve “*Sarpa² balığı kırıklarda ve çıkıklarda işe yarar*” bilgilerini aktarmıştır. Aydınoglu (1968), Ardahan ilinin Posof ilçesinde balık tedavisi ile ilgili bir inanışı şu şekilde aktarmıştır: “*Alabalık tutularak testinin içindeki suya konur, sarılık olan kimse balığın yüzmesini seyreder, balık ölünce hastanın iyi olacağına inanılır*”. Akfırat (1970), elektrik balığının baş ağrısı tedavisinden bahsederken, “*elektrik balığının derisi başa vurulursa baş ağrısı geçer*” demiştir. Başar (1972), Erzurum'da anne sütünün bol olması için lohusaya alabalık başı yedirildiğinden bahsetmiştir. Aytar (1974), Beykoz civarında cilt hastalıklarında alabalık yağı sürüldüğünü aktarmıştır. Üçer (1978), Sivas ve yöresinde balık yağının dövülmüş tarçın, karanfil, havlıcan³ ve zencefille karıştırılarak yapılan karışımın rahim iltihaplarında kullanıldığını bildirmiş, Gürün'deki Gökpınar Gölü'nden getirilen alabalıkların aktarlarca tuzlanarak, şiş yaralara, kırık ve çıkıklara da sarıldığını aktarmış, Şarkışla'da yine kırık ve çıkık tedavisinde balık ununun sabunla iyice çırpılıp çıkık yere sürüldüğünden bahsetmiş ve Bayburt'ta yılan balığının romatizmaya iyi geldiği yine bu

¹ Pandili: Ege denizinde çok bulunan Minakop balığının yöresel adı.

² Sarpa balığı, *Sarpa salpa* (Linnaeus, 1758)

³ Havlıcan otu, *Alpinia officinarum*



DOĞANIN SESİ

çalışmada belirtmiştir. Kuzucular (1979a), yaşlılık ve unutkanlık durumlarında balığın un haline getirilip, tereyağı ile karıştırılıp bulamaç yapılarak hastaya yedirilmesi uygulamasından bahsetmiştir. Kuzucular (1979b) ise Şarkışla yöresinde vücuttaki ağrı ve sızılarını giderilmesinde balık yağı içildiğini aktarmıştır. Abdulkadiroğlu (1987), Kastamonu yöresinde astım tedavisinde alabalık kullanıldığını rapor etmiştir. Göksoy (1989), İstanbul ve civarında balıkçı ailelerinin kullandığı halk hekimliği uygulamalarını incelediği çalışmada konu ile ilgili şu ilginç bilgileri not etmiştir: “Zargana Balığının⁴ gözleri kuvvetlendirdiği ve yılda en az bir kere yenmesi gerektiği”, “İstanbul bölgesinde iskorpit ve trakonya balıklarının⁵ etlerinin mayasıyla iyi geldiği”, “Yine İstanbul’da böcek sokmalarının tedavisinde trakonya balığının kullanıldığı, trakonyanın zeytinyağı dolu bir şişeye konarak güneşte bekletildiğini ve oluşan karışımın kullanıldığı”, “Minekop ve işkine balıklarının kafalarında bulunan taşların limon suyunda eritilerek içilmesiyle böbrek taşlarını erittiği, idrar yollarını tedavi ettiği ve yatağını ıslatan çocuklara iyi geldiği”, “Dülger balığının⁶ hem kafasından hem de karnından çıkan taşların safra kesesi taşlarına iyi geldiği (İstanbul)”, “Yılan balığı romatizmaya iyi gelir (İstanbul)”, “Maymun balığı⁷ diye bilinen bir cins köpekbalığının karnında iki uzun dalak bulunmaktadır. Bunları güneşte çiviyle ezerler ve altına konulan kaplara damlayan yağı toplarlar. Zeytinyağı kıvamındaki bu çok kötü kokulu yağ ile ağrıyan yerler ovulur (İstanbul)”, “Sarılığa tutulan kimsenin denizde yüzen balıklara bakmasını halk iyi sayar (Ayvalık)” ve “Boğaz ağrıları ve guatr tedavisinde kırlangıç balığı⁸ yağı hem haricen hem de dahilen kullanılır (İstanbul)”. Yardımcı (1991), Bayburt yöresinde kuru alabalığın kırık, çıkık ve incinmelere sarıldığını ve alabalık yağının derinin büzüşüklüğünü giderdiğini bildirmiştir. Akçiçek ve Canyurt (1993), yaptıkları çalışmalarında Anadolu’da balık ile ilgili inançlar ve halk hekimliği üzerine bir derleme sunmuşlardır. Kara (1993) Pulur ve civarında yaraların tedavisinde kurutulmuş alabalığın dövülerek yaralara macun halinde sürüldüğünü bildirmiştir. Kurum (2008), Düziçi (Osmaniye)’nde yürüttüğü çalışmada uyuz hastalığı tedavisinde “ardıç katranı, kükürt, balık yağı, tavuk yağı, susam yağı ve zeytinyağı karıştırılarak merhem haline getirilir, elde edilen merhem hastanın uyuz olan yerlerine sürülür” demektedir. Konak ve Aktar (2009), Tunceli-Ovacık’ta siyatik tedavisi için “balık yağı içirilir. Ayrıca balık yağı ağrıyan bölgenin üzerine sürülüp masaj yapılır” diye yazmıştır. Doğan (2011), XIV. ve XV. yüzyıldaki Türkçe tıp metinlerinde halk hekimliği izlerini araştırdığı çalışmada, “bir miskal⁹ balık beynini ve kaz beynini karıştırıp bir denk kafur katarak yedirilen kişi çok muhabbetli olur” diye aktarmıştır. Gönenç (2011), Antalya ili Korkuteli ilçesinde hamile iken balık yiyen kadının çocuğunun güzel olacağına ilişkin inanca değinmiştir. Öncül (2011), Kars-Iğdır yöresinde vücudunda kırık olan insana balık yedirildiğinden bahsetmektedir. Balıkçı (2012), Gaziantep ve yöresinde yürüttüğü çalışmada, hamileyken balık yiyen kadının çocuğunun gözlerinin güzel olacağı ya da kadın hamileyken veya aş ererken balık yerse çocuğun yarasının çabuk iyileşeceği şeklindeki inanışları yazmaktadır. Filiz ve Taşkavak (2012), Türkiye kıyılarında denizatları (*Hippocampus* sp.) türlerinin durumlarını inceledikleri çalışmalarında, Fethiye, Akyaka, Sığacık, Güzelbahçe, Alibey Adası ve Ayvalık’ta denizatlarının kurutulup, toz haline getirildikten sonra çay içine konularak içilmesinin astım ve altını ıslatan çocukların tedavisinde kullanıldığını belirtmişlerdir. Yaylagül (2014), Eski Türkçe (Uygur) tıp metinlerinde balık ödünün tedavi amaçlı kullanıldığını aktarmıştır. Yılmaz (2016), Ulupamir Köyü (Van-Erciş)’nde sarılık hastalığının tedavisinde alabalık kullanımını anlatmıştır.

⁴ Zargana balığı, *Belone belone* (Linnaeus, 1761)

⁵ Trakonya balıkları, denizlerimizde Trachinidae ailesine mensup deniz balıkları.

⁶ Dülger balığı, *Zeus faber* Linnaeus, 1758

⁷ Keler balıkları, denizlerimizde Squatinidae ailesine mensup köpekbalıkları

⁸ *Chelidonichthys* cinsine bağlı bir balık türleri

⁹ Eskiden değerli madenlerin, mücevherlerin vb. tartılmasında kullanılan, bir buçuk dirhem değerinde eski bir ağırlık ölçüsü birimi.



DOĞANIN SESİ

Toplumlarda geleneksel tedavi yöntemlerinde daha çok bitki/bitkisel ürünler tercih edilmesine karşın, hayvan kökenli ürünlerin de geleneksel olarak tedavi amaçlı kullanıldığı görülmektedir. Geleneksel tedavi yöntemlerinde balık türlerinin kullanımı ile balıkçılık tarihi arasında yadsınamaz bir birliktelik olduğu görülmüştür. Geleneksel yapının gözlemlendiği Gökova ÖÇKB'nde, halkın hastalıklara ve geleneksel tedavi yöntemlerine olan bakış açısında, özellikle Bodrum, Milas ve Marmaris gibi balıkçılık tarihinin daha eski olduğu komşu bölge kültürlerinin de etkisi olduğu hissedilmektedir. Özellikle adı geçen bu komşu bölgelerden Bodrum'da yapılmış olan çalışma (Eyüboğlu, 1961) ile benzer uygulamaların gözlenmesi bu bakımdan dikkate değerdir. Yine Filiz ve Taşkavak (2012)'de atfedilen tedavi uygulaması çalışma bölgesinde izlenebilmiştir. Ayrıca, literatür taraması ile incelenmiş olan yöre insanları tarafından kültürlerinin bir parçası olarak korunmuş "geleneksel tedavi uygulamaları" arasındaki benzerlikler de ortak kültürel mirası işaret etmesi bakımından önemli gibi gözükmektedir.

Eski zamanların yokluğu (hem ekonomik hem de hastane/doktor anlamında), ulaşım zorluğu ve düşük eğitim düzeyi nedeniyle, bunlara ilaveten yaşlıların sözüne güven ve "kocakarı" ilaçlarına olan aşinalık ile alışılan geleneksel tedavi yöntemleri günümüzde eğitim durumu ve ekonomik koşulların iyileşmesi ile daha az tercih ediliyor gibi görülmüştür. Özellikle Muğla merkez ile iletişim ve ulaşımın yoğun olması halkın modern hastane ve doktora erişimini de kolaylaştırmıştır. Özellikle genç nesle gelindikçe geleneksel tedavi yöntemleri kullanımına eğilim, ailede balıkçılık ya da bir "kocakarı" hikayesi yoksa, azalıyor hatta tercih edilmiyor gibi gözükmektedir. Gökova ÖÇKB'deki hızlı modernleşme de, geleneksel tedavi yöntemlerinin kullanımının azalmasına ve bu folklorik teknik bilginin unutulmasında etkili gibi görülmektedir.

Kadim Anadolu halkının binlerce yıllık tarihinin bir ürünü olan geleneksel halk hekimliği inanışlarının oluşmasında ve hayatta kalmasında yaşanmışlık, birçok kere denenmişlik ve kullanılabilirlik önemli ölçütlerdir. Bir bakıma modern tıp, varlığını insanlığın binlerce yıllık bu şekildeki bilgi birikimine borçluymuş gibi düşünülebilir. Yerleşik yaşama geçiş, şehirleşme ve dolayısıyla haberleşme, ulaşım imkânlarının gelişmesi, sağlıkla ilgili kurumların oluşturulması sürecinde geleneksel uygulamalar ile bilimsel tıp uygulamaları birlikte kullanılagelmiş; değişen zaman ve şartlara göre de modern tıp uygulamaları yaygınlaşmıştır. Günümüzde modern tıp araştırmacılarının, halk arasında kullanılan ve tarihî metinlerde bulunan bu uygulamaları modern tıp ve tıp uygulamaları penceresinden bakarak araştırmaları ve test etmeleri bence önemli bir gerekliliktir. Böyle bir girişime örnek olarak konunun önemini aktarabilecek güncel bir çalışma bulunması bu bakımdan iyi olmuştur. Doğu Karadeniz bölgesinde yerli bir balık olan eşkinadan elde edilen otolit karışımlar yöresel olarak böbrek taşı tedavisinde kullanılmaktadır. Bu kullanımda otolitler limon ile birlikte kullanılmaktadır. Reçete olarak, 15 adet balığın kafasından 30 adet otolit çıkarılmakta, 500 g'lık kavanoz içinde ezilerek, üzerlerini örtecek kadar taze hazırlanmış limon suyu ilave edilmektedir. Bu karışım ışık geçirmeyecek şekilde alüminyum folyo ile kaplanmakta ve oluşan karışım yaklaşık 30 gün içinde tüketilmektedir. Bu inanışın modern tıp ile testi kapsamında Ergin, Tümer ve Yıldız (2017) şu bulgu ve sonuçlara ulaşmıştır: "*Otolitlerin kalsiyum karbonat (CaCO) bileşik konsantrasyonu en yüksek içeriğe sahiptir. Yapısal olarak aragonit ağırlıklıdır, magnezyum (Mg) oranı 4883,16 (ppm) yüksektir. Ana bileşen kalsiyum (Ca)'dur. Sonuç olarak, Nefrolitiazis patogeneğinde diyet ile alınan sitrat ve magnezyumun etkisi olması nedeni ile karışımın içerdiği yüksek yoğunluktaki mineral varlığı nefrolitiazis oluşumunda önemlidir. Kısa sürede yüksek miktarda sitrat ve bununla birlikte magnezyum alımının; taş çapının değişimine etkisi ve spontan taş düşürmeye yardımcı olduğu, bunun bir sonucu olarak da folklorik kullanımda önem kazandığı*



DOĞANIN SESİ

düşünülmüştür". Yani buradan kısaca anlaşılacağı üzere, kısa sürede bu karışımdan yoğun mineral alımının taş çapının değişimine etkisi ve spontan taş düşürmeye yardımcı olduğu ve halk kullanımının bir nevi doğru bir yaklaşım olabildiği ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, Ergin vd. (2017)'nin de üzerinde durduğu gibi, geleneksel tedavi yöntemlerinin modern imkânlar ile detaylı biçimde araştırılması ihtiyacı duyulmaktadır. Bu bağlamda, Anadolu kadim halkının gelenekçi ve kültürüne bağlılık özellikleri bu araştırmada elde edilen bulgulara erişebilmeyi olanaklı kılmış gibi gözükmektedir. Bu araştırmada elde edilen sonuçların farklı disiplinlerden daha kapsamlı çalışmalara yararlı bir kaynak oluşturabilme potansiyeli önemli bir çıktıdır.

TEŞEKKÜR

Bu çalışma Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi-Bilimsel Araştırma Projeleri Ofisi tarafından 17/174 numaralı proje ile desteklenmiştir. Makalenin yayınlanma sürecine olumlu katkıları ile yön veren ve makaleye değer katan kıymetli editör ve hakemlere teşekkürü bir borç bilirim.



DOĞANIN SESİ

KAYNAKLAR

- Abdulkadiroğlu, A. (1987). "Kastamonu'da Dini Folklor veya Dini Manevi Halk İnançları". Başbakanlık Basımevi, Ankara.
- Akçiçek, E., & Canyurt, M.A. (1993). "Anadolu'da balık ile ilgili inançlar ve halk hekimliği uygulamaları". Doğu Anadolu Bölgesi 1. Su Ürünleri Sempozyumu, Erzurum, 23-25 Haziran 1993.
- Akfırat, H. O. (1970). "Şifalı Bitkiler ve Emraz". İleri Sanat Matbaası, İstanbul.
- Aydınoğlu, G. (1968). "Posof'ta Hastalıkları Tedavi Usulleri". *Türk Folklor Araştırmaları*, 23: 50-58.
- Aytar, S. (1974). "Akbaba Köyü'nde Halk Tedavi Usulleri". *Türk Folklor Araştırmaları*, 297: 6952-6953.
- Balıkçı, G. (2012). "Gaziantep'in Bazı Yörelerinde Tespit Edilen Doğum ve Bebekle İlgili Halk Hekimliği Verilerinin Modern Tıp Yöntemleriyle Birlikte Değerlendirilmesi". VII. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri Kitabı, 1-22.
- Başar, Z. (1972). "İçtimai Adetlerimiz, İnançlarımız ve Erzurum İlindeki Ziyaret Yerlerimiz". Sevinç Matbaası, Ankara.
- Bekker-Nielsen, T. (ed.). (2005). "Ancient fishing and fish processing in the Black Sea region". Aarhus University Press, Denmark.
- Doğan, Ş. (2011). "XIV.-XV. Yüzyıl Türkçe Tıp Metinlerinde Halk Hekimliği İzleri". *Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 89: 120-132.
- Elçin, Ş. (1963). "Ayvalık Balıkçılığı Üzerine Notlar". *Türk Etnoğrafya Dergisi*, 6: 18-25.
- Ergin, O., Tümer, S., & Yıldız, S. (2017). "Chemical analysis of brown meager (*Sciaena umbra*) cephalides and traditional medicinal usage in urolithiasis." *Med J SDU.*, 24(1): 1-7.
- Eyüboğlu, S. (1961). "Anadolu'da Halk Hekimliği". *Tıpta Yenilikler*, 6: 75-80.
- Filiz, H., & Taşkavak, E. (2012). "Field surveys on recent situation of seahorses in Turkey". *Biharean Biologist*, 6(1): 55-60.
- Finger, S., & Piccolino, M. (2011). "The Shocking History of Electric Fishes". Oxford University Press, Inc., New York.
- Froese, R. and D. Pauly. Editors. 2024. FishBase. World Wide Web electronic publication. www.fishbase.org, version (02/2024).
- Ganias, K., Mezarli, C., & Voultziadou, E. (2017). "Aristotle as an ichthyologist: Exploring Aegean fish diversity 2,400 years ago". *Fish and Fisheries*, 1–18. DOI: [10.1111/faf.12223](https://doi.org/10.1111/faf.12223).
- Göksoy, V.Ö. (1989). "İstanbul'daki Balıkçı Ailelerinde Halk Hekimliği". Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri, Kültür Bakanlığı Mifad Yayınları, Ankara, s. 155-163.
- Gönenç, A. (2011). "Antalya ili Korkuteli ilçesinde halk inanışları ve halk hekimliği". Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniv., Sosyal Bilimler Enst., Türk Dili ve Edebiyatı ABD., Türk Halk Edebiyatı Bili Dalı, Konya.



DOĞANIN SESİ

Hoffman, H.A., & Jordan, D.S. (1982). "A Catalogue of the Fishes of Greece, with Notes on the Names Now in Use and Those Employed by Classical Authors Author(s)". Proceedings of the Academy of Natural Sciences of Philadelphia, 44: 230-286, Published by: Academy of Natural Sciences Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/4061875>.

<http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR-44423/dunya-miras-listesi.html> (06.12.2018).

<http://ockb.csb.gov.tr/gokova-ozel-cevre-koruma-bolgesi-i-2748> (07.12.2018)

Kara, R. (1993). "Erzincan Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma". Şenkal Basımevi, Ankara.

Katağan, T., Tokaç, A., Beşiktepe, Ş., & Öztürk, B. (Ed.) (2015). "The Aegean Sea Marine Biodiversity, Fisheries, Conservation and Governance". Turkish Marine Research Foundation (TUDAV), Publication No: 41, İstanbul.

Konak, A., & Aktar, O. (2009). "Medikal Antropoloji Çerçevesinde Tunceli/Ovacık'ta Geleneksel Sağaltma Yöntemleri". *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 35(2): 156-187.

Kurum, U. (2008). "Düziçi'nde Halk Hekimliği". Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst., Türk Dili ve Edebiyatı ABD., Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı, Niğde..

Kuzucular, E. (1979a). "Şarkışla'da Hastalıklar ve Tedavileri". 2. Türk Folkloru, 2: 27.

Kuzucular, E. (1979b). "Şarkışla'da Hastalıklar ve Tedavileri". 4. Türk Folkloru, 4: 27.

Mater, S., Kaya, M., & Bilecenoğlu, M. (2010). "Türkiye Deniz Balıkları Atlası". Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.

Musahipzade, C. (1946). "Eski İstanbul Yaşayışı". Türkiye Basımevi, İstanbul.

Öncül, K. (2011). "Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi Halk Hekimliği (Kars-Iğdır)". Kafkas Üniversitesi Türk Halkbilimi Uygulama Ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2, Kars, 124 sayfa.

Tokaç, A., Ünal, V., Akyol, O., Özbilgin, H., Gökçe, G. (2010). "Ege Denizi Balıkçılığı". İMEAK Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi yayınları, İzmir, 390 sayfa.

Tsoucalas, G., Karamanou, M., Lymperi, M., Gennimata, V., Androutsos, G. (2014). "The 'torpedo' effect in medicine". *Int Marit Health*, 64(2):65-67. doi: [10.5603/IMH.2014.0015](https://doi.org/10.5603/IMH.2014.0015).

Üçer, M. (1978). "Sivas'ta Doğum Folkloru". Sivas Folkloru, 24: 5.

Yardımcı, İ. (1991). "Şen Ol Bayburt, Bayburt Folkloru". Bayburt Hasret Yayınları, İstanbul, 160 sayfa.

Yaylagül, Ö. (2014). "Anadolu'da Yaşayan Halk Hekimliği Uygulamalarının Eski Ve Orta Türkçe Tıp Metinlerindeki Temelleri". *Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 109: 187-200.

Yılmaz, Ş. (2016). "Ulupamir Köyünde Halk İnançları ve Halk Hekimliği Uygulamaları". *Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 103: 48-58.